

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

**Η εμπλοκή του πάπα Αγαπητού στην ανάδειξη
αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως**

ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ ΘΑΝΟΓΛΟΥ

ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΑΜΟΙΡΙΔΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2018

Η εμπλοκή του πάπα Αγαπητού στην ανάδειξη αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως

Η εμπλοκή του πάπα Αγαπητού στην ανάδειξη αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως αποτέλεσε το σημαντικότερο γεγονός της σύντομης αρχιερωσύνης του. Παρέμεινε στο θρόνο της Ρώμης για 11 μήνες και 18 μέρες (13.5.535-22.4.536)¹. Τα γεγονότα της εκθρόνισης του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Άνθιμου και της ενθρόνισης του Μηνά στην θέση του συνέβησαν κατά τη διάρκεια της περίπου δίμηνης παρουσίας του στην Κωνσταντινούπολη τους πρώτους μήνες του 536.

Εκείνη την περίοδο η Θεοδώρα με την ανοχή του Ιουστινιανού είχε αναπτύξει φιλικές σχέσεις με ηγετικές προσωπικότητες των μονοφυσιτών με σκοπό να προωθήσει την συμφιλίωσή τους με τους χαλκηδόνιους χριστιανούς. Η εκκλησιαστική πολιτική του Ιουστινιανού ήταν στενά συνδεδεμένη με τα στρατιωτικά του σχέδια. Η ανακατάληψη εδαφών στη δύση για λογαριασμό της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας απαιτούσε σταθερότητα και ηρεμία στα ανατολικά σύνορα. Οι επιχειρήσεις είχαν ξεκινήσει αμέσως μετά την καταστολή της στάσης του Νίκα (532). Η κατάλυση του βασιλείου των Βανδάλων επιτεύχθηκε γρήγορα (533-4) και ήταν ήδη σε εξέλιξη η εισβολή στην Ιταλία που ξεκίνησε το 535. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Θεοδώρα πίστευε ότι οι Σεβηριανοί θα αποδέχονταν την οικουμενική σύνοδο της Χαλκηδόνας αν τους συμπεριφέρονταν με σεβασμό και ισοτιμία². Στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής συγκλήθηκε το 532 σύνοδος στην οποία συμμετείχαν Χαλκηδόνιοι και Μονοφυσίτες, η οποία αν και δεν είχε θεαματικά αποτελέσματα συνέβαλε στην αλληλοκατανόηση των δύο πλευρών. Στο θρόνο της Αλεξάνδρειας εκλέχτηκε ο προσκείμενος στον Σεβήρο Θεοδόσιος (10 Φεβρουαρίου 535) και ο επίσης φιλομονοφυσίτης επίσκοπος Τραπεζούντος Άνθιμος έγινε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως μετά τον θάνατο του Επιφανίου (5 Ιουνίου 535)³.

Ο Σεβήρος έφτασε στην Κωνσταντινούπολη μεταξύ 534 και 535 μαζί με άλλους μονοφυσίτες επισκόπους, κληρικούς και μοναχούς μετά από βασιλική πρόσκληση. Η παρουσία και η δράση των μονοφυσιτών στην Κωνσταντινούπολη υποστηρίχτηκε από τη Θεοδώρα, η οποία φιλοξενούσε τον Σεβήρο και άλλους σημαντικούς μονοφυσίτες στο Παλάτι του Ορμίςδα⁴. Σεβήρος και Άνθιμος ανέπτυξαν στενότερες σχέσεις με αποτέλεσμα την πλήρη μεταστροφή του τελευταίου υπέρ των Σεβηριανών⁵. Ο Άνθιμος είχε συμμετάσχει στην σύνοδο ορθοδόξων και μονοφυσιτών έχοντας δείξει από τότε τη συμπάθειά του προς τους Σεβηριανούς. Ο πατριάρχης Αντιοχείας Εφραίμ αφού πληροφορήθηκε τα παραπάνω που έλαβαν χώρα στην Κωνσταντινούπολη έστειλε στην Ρώμη τον πρεσβύτερο Σέργιο για να ενημερώσει τον πάπα Αγαπητό για τον κίνδυνο τον οποίο διέτρεχε η ορθοδοξία⁶. Η μαρτυρία για το ότι ο πάπας ενημερώθηκε για τις ενέργειες του Σεβήρου όσο ήταν στην Ρώμη υπάρχει και στη λίβελο που έστειλε ο Μαριανός ως έξαρχος των

¹ Duchesne L' Abbe, *La Liber Pontificalis*, τ. 1, Paris 1981, σ. 287

² Meyendorff John, *Imperial unity and Christian divisions: The Church 450-680 A.D.*, New York 1989, σ. 222

³ Schwartz Eduard, *Collectio Sabbaitica Contra Acephalos Et Origeniastas Destinata*, [Acta Conciliorum Oecumenicorum III], Berlin 1965, σ. 134, στ. 18-21· Φειδάς Βλάσιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α', Αθήνα 2002, σ. 690-691· J. Meyendorff, ό.π., σ. 223-224

⁴ Β. Φειδάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 691

⁵ E. Schwartz, ACO, σ. 131, στ. 37-39. σ. 140, στ. 1-3

⁶ Φειδάς Βλάσιος, *Ιστορικοκανονικά προβλήματα περί την λειτουργίαν του θεσμού της πενταρχίας των πατριαρχών*, Αθήνα 1970, σ. 63· Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Ιστορία της Εκκλησίας Αντιοχείας*, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 478

μοναστηριών της βασιλεύουσας και των υπόλοιπων μοναχών που ενδημούσαν σε αυτήν⁷.

Ο πάπας Αγαπητός στάλθηκε στην Κωνσταντινούπολη από τον Οστρογότθο βασιλιά Θευδάτο, που ανέβηκε στο θρόνο ανατρέποντας την Αμαλασούνθα. Ο Ιουστινιανός ήταν εξοργισμένος με την δολοφονία της Αμαλασούνθας, η οποία διατηρούσε φιλικές σχέσεις με την αυτοκρατορία, και ξεκίνησε τον πόλεμο με πρόσχημα την εκδίκηση⁸. Ο σκοπός της αποστολής του Αγαπητού ήταν για την ακρίβεια να ζητήσει από τον Ιουστινιανό την ανάκληση των στρατευμάτων του Βελισάριου που προήλαυναν στην Ιταλία⁹.

Όταν έφτασε στη Κωνσταντινούπολη ο Αγαπητός στις 2 Φεβρουαρίου 536 έγινε δεκτός με μεγάλες τιμές. Ο σκοπός για τον οποίο τον είχε στείλει ο Θευδάτος ήταν πολύ δύσκολο να επιτευχθεί. Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις πήγαιναν κατ' ευχήν και ο Ιουστινιανός απέρρηψε τις προτάσεις του Θευδάτου. Παρ' όλα αυτά ο πάπας επιχείρησε να επηρεάσει τον Ιουστινιανό στην εκκλησιαστική του πολιτική. Έτσι κι αλλιώς αυτή εξαρτιόταν εν πολλοίς από ευμετάβλητες προσωπικές σχέσεις και συμφέροντα¹⁰. Ο Ιουστινιανός ήθελε την υποστήριξη των Χαλκηδόνιων της δύσης στον πόλεμο κατά των Οστρογόθων στην Ιταλία. Αυτό τον έκανε περισσότερο δεκτικό στις προτάσεις του πάπα. Οι Χαλκηδόνιοι της Κωνσταντινούπολης άδραξαν κι αυτοί την ευκαιρία που παρουσιάστηκε με την παρουσία του Αγαπητού και τον έπεισαν να δράσει με πυγμή κατά της φιλομονοφυσιτικής πολιτικής του παλατιού¹¹. Ο έξαρχος των μοναστηριών της Κωνσταντινούπολης επέδωσε επιστολή των μοναχών προς τον πάπα, ενημερώνοντάς τον εκτός από την αντικανονική ανάρρηση του στον θρόνο και για τις μονοφυσιτικές του τάσεις. Οι μοναχοί ζήτησαν την επέμβασή του ούτως ώστε να εκθρονιστεί ο Άνθιμος και να απογυμνωθεί κάθε ιερατικού αξιώματος αν δεν έδινε ορθόδοξη ομολογία πίστεως¹². Ο Αγαπητός όταν παρουσιάστηκε μπροστά στον Ιουστινιανό έθιξε και θεολογικά ζητήματα. Στην έντονη συζήτηση που διεξήχθη υποστήριξε το δόγμα των δύο φύσεων του Χριστού και κατηγορήσε τον Άνθιμο ως αιρετικό. Σε έναν από τους διαλόγους που αποδίδονται σε αυτήν την συνάντηση ο Ιουστινιανός είπε στον πάπα: «Η θα συγκατατεθείς στα δικά μας (δοξασίες και διατάγματα) ή θα σε εξορίσω». Ο Αγαπητός με πραότητα του απάντησε: «εγώ επεθύμησα να έρθω στον χριστιανικότατο αυτοκράτορα Ιουστινιανό, τώρα όμως ήρθα στον Διοκλητιανό, δεν φοβάμαι τις απειλές σου»¹³. Ο αυτοκράτορας τελικά μετέβαλε την στάση του απέναντι στον Άνθιμο, σε αυτό συνέβαλε και ο πανίσχυρος κύκλος των ωριγενιστών μοναχών της Παλαιστίνης που επηρέαζαν την πολιτική του αυτοκράτορα. Ηγετική μορφή αυτού του κύκλου ήταν και ο πρεσβύτερος Ευσέβιος που θα αναφερθεί και παρακάτω ως παράγοντας που επηρέεσε την επιλογή του νέου πατριάρχη¹⁴.

Ο Αγαπητός εξ αρχής αρνήθηκε να έρθει σε κοινωνία με τον πατριάρχη Άνθιμο και δεν δέχθηκε ούτε να τον συναντήσει¹⁵. Η αιτία που προτάχθηκε αρχικά ήταν η κατάληψη του θρόνου της Κωνσταντινούπολης παρά τους κανόνες οι οποίοι απαγόρευαν το μεταθετό των επισκόπων¹⁶. Δεν ήταν ο πρώτος πατριάρχης που

⁷ E. Schwartz, ACO, σ. 141, στ. 30-32

⁸ L. Duchesne, ό.π., σ. 287

⁹ Β. Φειδάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 692· Meyendorff John, *Imperial unity*, σ. 226

¹⁰ J. Meyendorff, ό.π., σ. 226

¹¹ Barker John, *Justinian and the later Roman Empire*, Wisconsin 1966, σ. 104-105

¹² E. Schwartz, ACO, σ. 140, στ. 27-34

¹³ Mansi, VIII, σ. 842· Liber

¹⁴ Β. Φειδάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 691-692

¹⁵ E. Schwartz, ACO, σ. 132, στ. 16. σ. 135, στ. 10-13

¹⁶ E. Schwartz, ACO, σ. 134, στ. 26-27. σ. 152, στ. 23-25

ανέβηκε στο θρόνο μετατιθέμενος από άλλη επισκοπή. Είχαν προηγηθεί ο Ευσέβειος από τη Νικομήδεια, ο Ευδόξιος από την Αντιόχεια, ο Δημόφιλος από τη Βέρροια, ο Γρηγόριος Α΄ από τη Ναζιανζό και ο Πρόκλος από την Κύζικο¹⁷. Ο Άνθιμος όμως γνώριζε το βάρος της κύριας κατηγορίας (που ήταν η απόκλιση του προς τον μονοφυσιτισμό) και υποκρίθηκε στον αυτοκράτορα ότι θα συμμορφωθεί ικανοποιώντας όλα τα αιτήματα του πάπα¹⁸. Κάτι τέτοιο δε συνέβει όμως και παραιτήθηκε καταθέτοντας το ωμοφόριό του στα χέρια του Ιουστινιανού¹⁹. Ο αυτοκράτορας υπό αυτές τις συνθήκες δεν θεώρησε σκόπιμο να υποστηρίξει τον ύποπτο για μονοφυσιτισμό Άνθιμο. Είχε γίνει άλλωστε και ο ίδιος δέκτης αιτημάτων για καθαίρεση του πατριάρχη. Αυτό αιτήθηκε από τον Ιουστινιανό ο Παύλος επίσκοπος Απαμείας και οι λοιποί επίσκοποι της επαρχίας της Δεύτερης Συρίας²⁰.

Σύμφωνα με τον Μ. Γεδεών ο Άνθιμος καθαιρέθηκε στις 18 Μαΐου 536 από την ενδημούσα σύνοδο η οποία καταδίκασε ως αιρετικούς και τους Σεβήρο Αντιοχείας, Πέτρο Απαμείας και Ζωορά. Σύμφωνα με τον ίδιο ο Μηνάς εκλέχτηκε πατριάρχης από την ίδια σύνοδο²¹. Αυτό το υποστηρίζει υιοθετώντας προφανώς την πληροφορία του Θεοφάνη, ο οποίος αναφέρει ότι ο Άνθιμος καθαιρέθηκε από την σύνοδο στην οποία προήδρευε ο Αγαπητός και η οποία αντιμετώπισε τα ζητήματα σχετικά με τον Σεβήρο και τους θεοπασχίτες²². Ο πρόεδρος αυτής της συνόδου όμως από την έναρξη των συνεδριάσεών της ήταν ο επόμενος πατριάρχης²³. Από το παραπάνω και από το γεγονός ότι ο Αγαπητός δεν αναφέρεται ως συμμετέχων στη Σύνοδο αποκλείεται το ενδεχόμενο να εκθρονίστηκε ο Άνθιμος από αυτήν την σύνοδο. Ο Φειδάς αντιμετωπίζει το ζήτημα της εκθρόνισης του Ανθίμου υποθέτοντας την ύπαρξη άλλης συνόδου, με πρόεδρο τον Αγαπητό, η οποία προηγήθηκε της γνωστής συνόδου του 536²⁴. Αναπαράγωγή αυτής της άποψης συναντάμε και σε μελέτες πιο σύγχρονων ερευνητών²⁵. Αυτή η υπόθεση παρ' όλο που προσπερνά το πρόβλημα της διαφαινόμενης εκθρόνισης του Ανθίμου σε χρονική στιγμή προγενέστερη της συνόδου δεν υποστηρίζεται από τις πηγές.

Πιο κοντά στην πραγματική αλληλουχία των γεγονότων (έτσι όπως προκύπτει από τα πρακτικά της συνόδου) βρίσκεται η αναφορά στο *Liber Pontificalis*. Εκεί αναφέρεται ότι ο Ιουστινιανός σταμάτησε την κοινωνία με τον Άνθιμο και τον εξόρισε. Μετά ο αυτοκράτορας ζήτησε από τον πάπα να χειροτονήσει τον Μηνά στη θέση του Ανθίμου²⁶. Η χειροτονία του νέου πατριάρχη έγινε στις 13 Μαρτίου²⁷. Ο Μηνάς καταγόταν από την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και η οικογένειά του ήταν επιφανής. Πριν χειροτονηθεί πατριάρχης ήταν πρεσβύτερος στην Κωνσταντινούπολη και διευθυντής του ξενώνα «Σαμψών»²⁸. Ο ξενώνας αυτός για τους απόρους και τους βαριά αρρώστους βρισκόταν μεταξύ της Αγίας Σοφίας και του ναού της Αγίας Ειρήνης. Είχε πυρποληθεί από τους στασιαστές το 532, αλλά ανακαινίστηκε και

¹⁷ Γεδεών Μανουήλ, *Πατριαρχικοί πίνακες*, Αθήνα 1996, σ. 144

¹⁸ E. Schwartz, ACO, σ. 179, στ. 11-14

¹⁹ L. Duchesne, ό.π., σ. 289· Β. Φειδάς, *Ιστορικοκανονικά προβλήματα*, ό.π., σ. 64

²⁰ E. Schwartz, ACO, σ. 31, στ. 24-25

²¹ Μ. Γεδεών, ό.π., σ. 144-145

²² Migne J.P., «Θεοφάνης», *Patrologia Graeca*, τ. 108, Αθήνα 2000, σ. 477

²³ Mansi Giovan Domenico, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, τ. 8, Graz 1960, σ. 873-874· E. Schwartz, ACO, σ. 126, στ. 3-4

²⁴ Β. Φειδάς, *Ιστορικοκανονικά προβλήματα*, ό.π., σ. 64

²⁵ Κουντούρης Γεώργιος, «Η Διαπατριαρχική Ενδημούσα Σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως του 536 μ.Χ.», *Θεολογία*, Τεύχος 3, Αθήνα 2011, σ. 163

²⁶ L. Duchesne, ό.π., σ. 288

²⁷ Hefele Karl Joseph von – Leclercq Henri, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, τεύχος 2, τ. 2, Paris 1908, σ. 1145

²⁸ Μ. Γεδεών, ό.π., σ. 145

έλαβε μεγάλη ετήσια επιχορήγηση από τον Ιουστινιανό²⁹. Ίσως πίσω από την άμεση εξάρτηση αυτού του ιδρύματος από τον αυτοκράτορα να κρύβεται και μια στενότερη σχέση του Μηνά με το παλάτι πριν να επιλεγθεί ως πατριάρχης.

Η επιλογή του νέου πατριάρχη, όπως επιβεβαιώνεται και από το «Διδασκαλικόν» που επέδωσαν οι μοναχοί στη σύνοδο μέσω του έξαρχου Μαρριανού, έγινε από τον αυτοκράτορα. Στην επιλογή του πατριάρχη εκτός από τον αυτοκράτορα σημαντικό ρόλο έπαιξε επίσης η βούληση του κλήρου και των υπόλοιπων χριστιανών³⁰. Ο Φειδάς μάλιστα διακρίνει ειρωνικό σχόλιο του πάπα Αγαπητού κατά της επιλογής του πατριάρχη από τον αυτοκράτορα. Αυτό το εξάγει από μία επιστολή του πάπα προς τον αρχιεπίσκοπο Ιεροσολύμων Πέτρο. Υπέθεσε ότι η δυσaréσκεια του πάπα για την επιλογή του Μηνά προέκυψε από την απόρριψη της δικής του επιλογής για το πρόσωπο που θα γινόταν νέος πατριάρχης³¹. Αμέσως παρακάτω στην ίδια επιστολή ο πάπας συνεχίζει αναφέροντας ως ιδιαίτερα τιμητικό για τον νέο πατριάρχη, το μοναδικό από την αποστολική εποχή γεγονός της χειροτονίας του από τον επίσκοπο της πρεσβυτέρας Ρώμης³².

Ο Β. Φειδάς θεωρεί ότι ο πρεσβύτερος Ευσέβιος ήταν αυτός που εισηγήθηκε στον Ιουστινιανό την εκλογή του ορθόδοξου Μηνά ως νέου πατριάρχη. Ο Ευσέβιος ήταν κειμηλιάρχης της εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως και ευνοούμενος του Ιουστινιανού. Είχε συμμετάσχει στη Διάσκεψη του 532 και αποτελούσε τον εκπρόσωπο των ωριγενιστών μοναχών της Παλαιστίνης. Ο Ευσέβιος με τον ευρύτερο κύκλο των ωριγενιστών υποστήριξε από την αρχή την στάση του πάπα, υπήρχε σύμπτωση στην ιδέα της σύγκλησης μιας μεγάλης ενδημούσας συνόδου για τον περιορισμό των Σεβηριανών³³. Από τον Γ. Κουντούρη έχει υποστηριχτεί ότι αυτή η μερίδα των ωριγενιστών τη δεδομένη χρονική στιγμή υποστήριξε ορθόδοξες θέσεις³⁴. Αυτό που προκύπτει πάντως από τη μελέτη της επιστολής του Μηνά στον πατριάρχη Ιεροσολύμων Πέτρο είναι η μεγάλη ευγνωμοσύνη του για το πρόσωπο του Ευσεβίου, ο οποίος αποκαλείται κοινός τους ευεργέτης³⁵.

Η Ενδημούσα Σύνοδος του 536 συγκλήθηκε μετά την κοίμηση του πάπα. Ο Άνθιμος που εκδιώχθηκε από τον θρόνο του πατριάρχη δεν καταδικάστηκε ως αιρετικός σε χρονική στιγμή πριν από την σύνοδο. Φαίνεται ότι του δόθηκε το περιθώριο να επιστρέψει στην επισκοπή της Τραπεζούντας, την οποία κατείχε πριν γίνει πατριάρχης Κωνσταντινούπολης, αν έδειχνε μεταμέλεια αποδεχόμενος τις αποφάσεις της συνόδου της Χαλκηδόνας³⁶. Παρ' όλο που κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων της συνόδου ήταν καθηρημένος αποκαλείται σε αυτήν και ως «ευλαβέστατος»³⁷. Αυτό δείχνει ότι μέχρι και τη σύγκληση της μεγάλης ενδημούσας συνόδου του 536 με πρόεδρο τον Μηνά δεν είχε καταδικαστεί ως αιρετικός.

Η παρουσία του πάπα στην Κωνσταντινούπολη ήταν σύντομη και ο βασικός λόγος αυτής δεν ήταν κάποιο θρησκευτικό ζήτημα. Συμπερασματικά όμως θα μπορούσε να λεχθεί ότι η παρουσία του επηρέασε τις εξελίξεις επιταχύνοντας την ανατροπή της βασιλικής πολιτικής συμφιλίωσης με τους μονοφυσίτες.

²⁹ Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων*, Αθήνα 1996, Λόγος Α', κεφ. Β, στ. 13-16 (σελ. 55)

³⁰ E. Schwartz, ACO, σ. 135, στ. 17-21· Β. Φειδάς, *Ιστορικοκανονικά προβλήματα*, ό.π., σ. 65.

³¹ E. Schwartz, ACO, σ. 153, στ. 10-12· Β. Φειδάς, *Ιστορικοκανονικά προβλήματα*, ό.π., σ. 65.

³² E. Schwartz, ACO, σ. 153, στ. 16-21

³³ Β. Φειδάς, *Ιστορία*, ό.π., σ. 691-693

³⁴ Γ. Κουντούρης, ό.π., σ. 158

³⁵ E. Schwartz, ACO, σ. 124, στ. 24-25

³⁶ E. Schwartz, ACO, σ. 135, στ. 23-30. σ. 180, στ. 27-30

³⁷ E. Schwartz, ACO, σ. 168, στ. 9

ΠΗΓΕΣ

- Duchesne L'Abbe, *La Liber Pontificalis*, τ. 1, Paris 1981
- Mansi Giovan Domenico, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, τ. 8, Graz 1960
- Migne J.P., «Θεοφάνης», *Patrologia Graeca*, τ. 108, Αθήνα 2000
- Προκόπιος, *Περί Κτισμάτων*, Αθήνα 1996
- Schwartz Eduard, *Collectio Sabbaitica Contra Acephalos Et Origeniastas Destinata*, [Acta Conciliorum Oecumenicorum III], Berlin 1965

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Barker John, *Justinian and the later Roman Empire*, Wisconsin 1966
- Γεδεών Μανουήλ, *Πατριαρχικοί πίνακες*, Αθήνα 1996
- Hefele Karl Joseph von – Leclercq Henri, *Histoire des conciles d'après les documents originaux*, τεύχος 2, τ. 2, Paris 1908
- Κουντούρης Γεώργιος, «Η Διαπατριαρχική Ενδημούσα Σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως του 536 μ.Χ.», *Θεολογία*, Τεύχος 3, Αθήνα 2011, σσ. 155-168
- Meyendorff John, *Imperial unity and Christian divisions: The Church 450-680 A.D.*, New York 1989
- Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, *Ιστορία της Εκκλησίας Αντιοχείας*, Θεσσαλονίκη 2010
- Φειδάς Βλάσιος, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α', Αθήνα 2002
- Φειδάς Βλάσιος, *Ιστορικοκανονικά προβλήματα περί την λειτουργίαν του θεσμού της πενταρχίας των πατριαρχών*, Αθήνα 1970

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ΑCO

ό.π.

σ.

στ.

τ.

Acta Conciliorum Oecumenicorum

όπως παραπάνω

σελίδα

στίχος

τόμος